

ԵՂԵՌՆԵՆ ԱՐՑԱԽ

Հայոց Եղեռնի տարեդարձը հայ ժողովուրդի ուսերուն կը դնէ ազգային լուրջ պարտականութիւններ: Պայքարի երկար տարիներուն ընթացքին հայ ժողովուրդը չդադրեցաւ գործել, այլ ուր որ ան բնակեցաւ, այնտեղ հիմնեց դպրոց, եկեղեցի, զարգացուց գիտութիւնը, արուեստը, մշակոյթը, զօրացուց հայրենիքը:

Վերջին տարիներուն մարդու իրաւունքներու խախտման վերաբերեալ խնդիրները դրուած են միջազգային հասարակայնութեան ուշադրութեան ներքոյ, զօրացած է նաեւ հետաքրքրութիւնը հայոց ցեղասպանութեան հիմնական խնդիրներու հանդէպ: Հայ (նաեւ՝ օտար) պետական-ֆառաքական գործիչներն ու մտաւորականները այդ հիմնական խնդիրները վնասակար են քարոզարարութեամբ են միջազգային համաժողովներու, եւ գիտաժողովներու մակարդակին: Այստեղ կրնանք յիշատակել 1984 թուականի Ապրիլին Փարիզի մէջ գումարուած ժողովուրդներու Մշտական Ատենանի նստաշրջանը, Մ.Ա.Կ.ի 1984թ. համագումարի բանաձեւը, 1988թ. Ա.Մ.Ն.ի Սան-Անտոնիոյի համաշխարհային եկեղեցական խորհուրդի համագումարը: Այդ համաժողովներու եւ գիտական փաստացի տուեալներու առկայութեան պարագային ալ Թուրքիան չի ընդունիր իր կատարած ոճրագործութիւնը՝ ցեղասպանութեան փաստը: 20րդ դարու առաջին ցեղասպանութեան իրագործումէն ետք անցեր է 81 տարի: Պատմութիւնն արդէն տուեր է իր արդարացի դատավճիռը: Սակայն տեղի ունեցած այդ Եղեռնագործութեան փաստի շուրջը պայքարը տակաւին կը շարունակուի: Ոճրագործութիւնը չէ մոռցուած եւ չի ալ մոռցուիր: Այս առիթով կ'ուզեմ նշել, որ թուրքերուն, որպէս ոճրագործութիւնը չէ մոռցուած եւ չի ալ մոռցուիր: Այս առիթով կ'ուզեմ նշել, որ թուրքերուն, որպէս ոճրագործներու, կարելի է դատաւարտել միայն Գերմանացի դիւնազէտ Եօհաննէս Լեյպտիուսի փաստագրական ուսումնասիրութեամբ (1), որը 1919թ. քարգմանուած է հայերէն: Միեւնոյն ատեն պէտք է ըսել, որ հետազոտութիւնները տակաւին կը շարունակուին: Մասնաւորաբար պիտի շեշտեմ Իսրայէլի պատմաբաններու ուսումնասիրութիւնները, օրինակ, Յաիիր Աուտոնի գիրքը (2):

Իրրեւ դրական երեւոյթ հարկ է յիշատակել նաեւ վերջին ժամանակները Գերմանիոյ մէջ լոյս տեսած Փրօֆ. Վահագն Տատրեանի ծաւալուն հետազոտութիւնը (3), ուր հիմնաւորապէս ապացուցուած է Գերմանիոյ մեղակցութիւնը հայ Եղեռնին մէջ:

Ես կը կարծեմ, որ Երուսաղէմի Հայոց Պատրիարքարանը իր ամենօրեայ ուշադրութեան տակ պիտի պահէ հրեայ պատմաբաններու հետազոտութիւնները եւ ըստ հնարաւորին անոնց արդիւնքներու մասին պիտի տեղեկ պահէ հայութիւնը:

Այսօր մենք հայաստութեամբ պիտի ըսենք, որ հայ ժողովուրդը ունեցեր է նաեւ նակատագրական յաղթանակներ. ասոնցմէ յիշեմք միայն երկուքը՝ Վարդանանց պատերազմը եւ Սարդարապատի հերոսամարտը: Ասոնց շարունակութիւնը կը կազմէ Արցախի հերոսական պայքարը, որու ականատեսն ու մասնակիցն ենք եղեր նաեւ մենք:

Լեւոնային Ղարաբաղի Հայկական ինքնավար մարզը ինկած է Հայկական լեռնաշխարհի արեւելեան կողմը, Միլի-Ղարաբաղի (Արանի) հարթավայրի եզրային մասը: Մարզն ունի 5 հազար քառակուսի փլոմեթր տարածք: Հիւսիսային կողմէն սահմանակից է Մոսուլի լեռնաշղթային, հիւսիս-արեւմտեան սահմանը կ'անցնի Ղարաբաղի լեռնաշղթայի ջրբաժանով, որն ունի ուղղաձիգ ավիւր, իսկ հարաւային կողմը զիգագագածն է, եւ սահմանը կ'անցնի լեռնաշղթայի արեւմտեան լանջերու վրայով: Ատրպէյճանի կառավարութիւնը, որպէս սահմանային ամուր գօտի, դեռեւս 1920 թուականին լեռնային Ղարաբաղի Հայկական ինքնավար մարզի շուրջը ստեղծել էր կարգ մը ատրպէյճանական շրջաններ, որոնք են՝ Քասում Իսմայիլովի, Քելբաքանի, Թարքաուի (Միրաշիբի), Աղդամի, Աղեաքերդի: Ասոնք փաստօրէն կը գտնուին պատմական Արցախի հողին վրայ: Բանն այն է, որ Ատրպէյճանի «հեռատես» ղեկավարները, Ղարաբաղի մէջ առաջնորդուելով թուրքերու զաւթողական ֆառաքականութեամբ, Ձանգեզուր-Բերդաձոր պարանոցը մշտապէս գոց են պահել: Այդ նպատակով այնտեղ կազմած էին Քրդական ազգային միաւորումը՝ Լաչին կեդրոնով: Լաչինի

1.- Եօհաննէս Լեյպտիուս, Հայ ժողովուրդի ջարդերը (Գաղտնի տեղեկագիր) Պերլին, 1916 (գերմաներէն)

2.- Յաիիր Աուտոն, Անհամութեան Անտարքերութիւնը, 1995, Թէլ-Աւիվ (եբրայերէն):

3.- Վահագն Տատրեան, Գերմանիոյ պատասխանատուութեան մասին հայկական ցեղասպանութեան մէջ, 1995:

սլարանոցն ունի 7 փլումբեր երկարությամբ և 8-10 փլումբեր լայնությամբ: Արցախեան շարժման տարիներուն 1988թ. վերջերս Երևանից սկսած մինչև Շուշիի ազատագրման օրը՝ 1992 թուականի Մայիսի 9, բուրբերը գոցած էին Ղարաբաղ տանող բոլոր նամքաները: Հայ ազատամարտիկներու հերոսական ջանքերու շնորհիւ Չանգեղուր-Արցախ սլարանոցն ազատագրուեցաւ, եւ այժմ այն աշխարհին յայտնի է Լաչինի մարդասիրական միջանցք անունով: Լեռնային Ղարաբաղի Հայկական ինքնավար մարզը բաղկացած է Ասկերանի (այժմ՝ Մոնթէի), Մարդակերտի, Մարտունու, Հաղուրթի, Շուշիի, Շահումեանի շրջաններէն եւ Ստեփանակերտ քաղաքէն: Արցախն ունի 4 ֆաղաֆ, 5 աւան, 236 գիւղական բնակավայր: Արցախի ընդերքը հարուստ է օգտակար հանածոներով, այնտեղ կան՝ պղինձ, երկաթ, ոսկի, մարմար (32 տեսակի), գրանիտ, տուֆ, պեմզա, բարիտ, կաւ, սնդիկ: Առանձնապէս շատ են գրանիտի եւ մարմարի պաշարները: Մինչեւ արցախեան շարժումը, մասնաւորապէս նախկին Խորհրդային Միութեան մէջ Արցախը յայտնի էր Ղարաբաղի լեռնային մարզ անունով, բայց շատերուն պարզ չէր, թէ դա ինչ մարզ է, ովքեր կ'ապրին այդտեղ, այդ երկրամասի բնակիչները նկատական ու հոգեւոր ինչպիսի արժէքներ են ստեղծած եւ այլն: Բանն այն է, որ ե՛ւ Ատրաշեանի, ե՛ւ Մոսկուայի մէջ պաշտօնական վաստակաւորը մը չկայ, ուր յիշատակուած ըլլար, թէ Արցախը հայկական մարզ է, թէ այդտեղի բնակիչները հայեր են, թէ Արցախը Հայաստանի մաս է, եւ այլն:

Յայտնի է, որ Ատրաշեանը իբրեւ պետութիւն ստեղծուած է 1918 թուականին Օսմանեան Թուրքիոյ հովանաւորութեամբ, մինչդեռ Արցախը որպէս Հայաստանի մաս, յիշատակուած է ուրարտական սեպագիր արձանագրութիւններու մէջ: Վարդենիսի շրջանի Ծովակ գիւղի բով յայտնաբերուած է արձանագրութիւն մը, որը Արգիշտի որդի Սարգուր երկրորդինն է (764-735 Ն.Ք.): Այնտեղ Արցախը յիշատակուած է Ռուսիսէլ անունով: (4) Արցախի տեղի ու սահմաններու մասին ստույգ տեղեկութիւններ կը հաղորդէ յոյն աշխարհագետ Ստրաբոնը (Ա. դար Ն.Ք.): Ան Արցախը կը նանչնայ որպէս Մեծ Հայքի նահանգներէն մէկը՝ Օրթիստիկնա (Արցախ) անունով: (5) Այդ երկրամասի երկաթաշին սահմանը Կուր գետն է, հարաւայինը՝ Երասխը: Միջին դարերու ընթացքին երկրամասը

կը կոչուէր նաեւ Խաչեն՝ համանուն իշխանութեան անունով: Ան անուանուած է եղբր նաեւ Փոֆր Սիւնիֆ: Իսկ ԺԴ. դարէն ի վեր հանդէս կու գայ Ղարաբաղ տեղանունը: Ուշ միջնադարի ընթացքին հոն կազմուեցան Խաճապի Մելիքութիւնները եւ այդ ատեն երկրամասը կը կոչուէր Խաճապ այսինքն՝ հինգ Մելիքութիւններու երկիր:

Արցախը Զ. դարուն (Ն. Ք.) կը գտնուէր Երուանդունիներու պետութեան կազմի մէջ, իսկ յետոյ այն մտաւ Տիգրան Երկրորդի ընդարձակ պետութեան մէջ: 428ին (Յ. Ք.) պարսիկները վերցուցին հայկական քաղաքներու, եւ Արցախը միացնելով Կուր Գետի ձախ ափը տեղադրուած Աղուանքի հետ, կազմեցին Աղուանաց մարզպետութիւնը, որը 6-7րդ դարերու ընթացքին տրոհուեցաւ առանձին իշխանութիւններու: Հայաստանի միւս մարզերու հետ միասին Աղուանքն ալ 301ին կ'ընդունի քրիստոնէութիւն: Անոր առաջին եպիսկոպոսը կը ձեռնադրուի Գրիգոր Լուսաւորչի թոռ Գրիգորիսը: Հայոց գրերու գիւտէն հտէ (405) Ամարասի, Դադի վանքի, Խաչենի եւ այլ վայրերու մէջ կը հիմնադրուին հայկական դպրոցներ, եկեղեցիներ, վանքեր, կ'ընդօրինակին հոգեւոր ու աշխարհիկ գիրքեր, հանդէս կու գան մշակոյթի գործիչներ, այսպէս՝ մեծ բանաստեղծ Դաւթակ Քերթոզը, պատմիչ Մովսէս Կաղանկատուացին, Կիրակոս Գանձակեցին եւ այլք: Այս ժամանակ հայերը կը բնակէին ոչ թէ միայն լեռնային, այլ նաեւ դաշտավայրային տեղերը: Կային Բանի մը ծաղկուն քաղաքներ, ինչպէս՝ Բերդը՝ (Պարան), Փայտակարանը, Վարդանակերտը, Գանձակը եւ այլն: Զ. դարուն, Վաչագան Բարեպաշտի ժամանակ, բարձր զարգացման կը հասնին գրականութիւնն ու արուեստը:

Բոլոր դարերու ընթացքին արցախցիները հերոսաբար կը դիմակային օտար զարիչներուն: Այստեղ կ'արժէ յիշատակել Տաշի Առանշահիկ մեծ իշխանի յաղթանակը Թ. դարու կէսին արաբ զօրավար Բուդայի դէմ: ԺԱ. դարէն սկսած Արցախ կը նկրտուին թուրք-սելուկները, եւ հոն կը հաստատեն իրենց տիրապետութիւնը: ԺԲ. դարու ընթացքին Չաֆարեաններու ազատագրական պայքարի շնորհիւ Հայաստանի իրաւաւոր մասերը, ի բիւս ատոնց նաեւ Արցախը, կ'ազատագրուին սելուկներու ծանր լուծէն: Անկէ հտէ կը զօրանայ Խաչենի իշխանութիւնը, որը կ'ունենայ տնտեսական

4.- Տե՛ս Թ. Ի. Ամիրջանեան, Վ. Ա. Արզումանեան, Լեռնային Ղարաբաղի աշխարհագրութիւն, Ստեփանակերտ, 1994:

5.- Տե՛ս նոյն տեղը:

Եւ մշակութային հզօր վերելք: Այդ ատեն կը շինուին Դադի վանքը, Գանձասարի տաճարը եւ այլ կոթողներ:

ԺԳ. դարուն Արցախ կը ներխուժեն մոնկոլ-թաթարները, որոնք կ'աւերեն ամբողջ երկիրը, եւ ժողովուրդը կը բարձրանայ լեռներու վրայ:

ԺԴ դարու վերջը Հայաստանի վրայ արշաւեց Լենկթեմուրը եւ մեծ վնասներ պատճառեց:

ԺԶ-ԺԷ. դարերու ընթացքին Անդրկովկասը, ի բիւս անոր նաեւ Արցախ աշխարհը, պայքարի նոր քատերաքեմ մը կը դառնան Պարսկաստանի եւ Օսմանեան Թուրքիոյ պետութիւններու միջեւ: Ջարդեղէն ու աւերելէն զատ, տեղի կ'ունենայ նաեւ քնակչութեան արտագաղթ: Պատերազմները կը շարունակուին նաեւ Նասիր Շահի օրօք: Հակա-ռակ այս ամէնին՝ Արցախի մէջ կրկին կը սկսին հզօրանալ Խամայի մելիքութիւնները՝ Գիւլիստանի, Ջրաքերդի, Խաչենի, Վարանդայի եւ Դիզակի, որոնք աւելի ուշ կը ճանցնայ Պարսկաստանը:

ԺԸ. դարուն կը սկսուի Արցախ-Սիւնիքի ազատագրական պայքարը ընդդէմ պարսկական խաներու եւ օսմանական զաւթիչներու: Արցախեան այդ պայքարը կը կը ղեկավարէր կաթողիկոս Եսայի Ջալալեանը: Ազատագրական կռիւներու ժամանակ իր հերոսութեամբ աչքի կ'իյնայ Դաւիթ Բեկը:

ԺԷ. դարու սկզբնաւորութեան կը սկսի ձեւաւորուիլ արցախահայերու ռուսական կողմնորոշումը, որն աւելի գործնական քնոյթ կը ստանայ Իւան Կարապետի, Իսրայէլ Օրու Արցախ գալու, ռուսական արքունիքի հետ կապեր հաստատելու եւ Պետրոս Մեծի Կովկասեան արշաւանքի (1722) շնորհիւ: Ցաւօք արտի, այդ արշաւանքը յաջող աւարտ չունեցաւ՝ Պետրոս Մեծի մահուան պատճառով (1725):

1754ին կը հիմնադրուի Շուշի քաղաքը, որը կարճ ժամանակ անց կը դառնայ Անդրկովկասի խոշոր կեդրոններէն մէկը:

ԺԸ. դարուն կը վերականգնուի Պարսկաստանի տիրապետութիւնը Կովկասի մէջ: 1795ին առաջին արշաւանքի ժամանակ պարսկական զօրքերը պարտութիւն կը կրեն Շուշի քաղաքի պարիսպներու տակ: Այնուհետեւ կը սկսուին ռուսներու նուաճումները: 1805 Յունիսի 17ին ռուսներու հետ պայմանագիր կը ստորագրուի, որու համաձայն՝ Ղարաբաղի խանութիւնը կ'անցնի ռուսական պետութեան հովանաւորութեան տակ, իսկ 1813ին Գիւլիստանի (Գիւլ Արցախի մէջ) պայմանագրով Ղարաբաղը եւ անոր շրջակայ խանութիւնները կը մտնեն Ռուսաստանի կազմի

մէջ: Ռուսական տիրապետութեան հաստատումը, անկախ ցարական պաշտօնտարներու զաղուրատիրական սադրանքներէն, բարենպաստ կերպով կ'ազդէ Արցախի տնտեսական ու մշակութային զարգացմանը: Երկրի մէջ կը հաստատուի խաղաղութիւն, մարդկանց անձի եւ ունեցումների ապահովութիւն, կը զարգանայ առ Եւրոպի խոշոր կեդրոն: 1838ին կը բացուի Ղարաբաղի բնական դպրոցը, կը կառուցուին եկեղեցիներ, կը զօրանայ կապը Կովկասի մշակութային կեդրոն Թբիլիսիի, ինչպէս նաեւ Մոսկուա, Պետերբուրգ քաղաքներու եւ Եւրոպական պետութիւններու հետ: Արցախի մէջ կ'ընդլայնուին արհեստները, կը հիմնադրուին արդիւնաբերական ձեռնարկութիւններ, մեծ զարգացում կը ստանայ մետաքսի մշակումը: Կ'աւելնայ դպրոցներու, գրադարաններու քիւր, կը սկսին հրատարակուիլ քերթեր, ամսագրեր, գիրքեր, կը ստուարանայ մտաւորականներու դասը: Շատ երիտասարդներ բարձրագոյն կրթութիւն կը ստանան արտասահմանի մէջ եւ վերադառնալով կը զարգացնեն Արցախի տնտեսութիւնն ու մշակոյթը: Արցախցիները գործունէ մասնակցութիւն հանդէս կը բերեն առաջին համաշխարհային պատերազմի եւ ռուսական յեղափոխութեան ժամանակ: Այն ատեն Արցախի առաջաւոր գործիչներն ու մտաւորականները մտահոգուած էին Արեւմտեան Հայաստանի ազատագրման եւ ռուսական ցարիզմի դէմ պայքարի խնդիրներով: Ցարիզմի տապալումէն ետք, արցախցիներու համար կը բացուի զարգացման լայն հեռանկար: Բնակչութիւնը իր ապագան կը կապէ նորաստեղծ Հայկական անկախ Հանրապետութեան հետ: 1918ին մուսաֆաքիստական կուսակցութեան կողմէ Անդրկովկաս հրաւիրուած բուրժուական զօրքերու արշաւանքը Ղարաբաղ կ'արբնացնէ արցախցիներու՝ առանց այն ալ մշտաբարուն ազգային գիտակցութիւնը: Եւ անոնք զենք ձեռքներին կը պայքարին բուրժուար դէմ եւ կը հասնին զգալի յաջողութիւններու: 1918-1920 բուականներուն կը շարունակուի արցախահայութեան հետեւողական պայքարը իր ազատութեան ու անկախութեան համար: Իսկ այն ատեն Ատրպէյճանը կը ջանար զենքի ուժով տիրել Արցախին ու Սիւնիքին: Թուրք բռնակալներուն կը յաջողուի յաղթահարել Ասկերանի պաշտպան հայերը եւ հասնիլ Շուշի քաղաքը: Յետոյ անոնք ջախջախիչ հարուածներ կը ստանան Մարտակերտի տակ: Թուրքական զօրքերը պարտաւորուած կ'ըլլան հեռանալու Անդրկովկասէն՝ այնտեղ բողոքելով իրենց սպաններու ջոկատը, որը պէտք է օգնէր մուսաֆաքիստներուն: Անկէ ետք օսմանեան

մարդասպաններու տեղը կը գրանցեն անգլիական գաւթիչները, որոնք իրենց սովորութեան համաձայն՝ սիրաշահեկով Ատրպէյճանի մուսաֆարխանական կառավարութեանը, կ'աշխատեն Արցախը ենթարկել Ատրպէյճանին: Այդ ժամանակ հայերը Ղարաբաղի վրայ ղեկավար կարգուած Սուլթանովի ռաւանգործներուն կը պատասխանեն պայքարով՝ ձգտելով միանալ Հայաստանի Հանրապետութեանը հետ: 1920 Մարտի 23ին Սուլթանովը կը հրդեհէ հայկական Շուշին եւ կ'աւերէ հայաբնակ կարգ մը գիւղեր: Արցախի պաշտպաններուն օգնութեան կը հասնին Հայաստանի զօրքերը՝ զօրավարներ Նշդեհի եւ Դրօի հրամանատարութեամբ:

Ատրպէյճանը շուտով կը դառնայ սովետական հանրապետութիւն: Այդ ժամանակ ռուսները կ'օգնեն Ատրպէյճանի ազգամուկներուն: Արցախցիներու պայքարը կ'աւարտուի Կովկասի բիւրոյի յայտնի որոշմամբ, այն է՝ Ատրպէյճանի ղեկավար Նստիմանովի ջանքերով եւ Ստալինի համաձայնութեամբ ու աջակցութեամբ Արցախը՝ առանց հաշուի առնելու անոր բնակչութեան կամքն ու ազգային շահերը, կը բռնակցուի Ատրպէյճանին:

Արցախցիները երբեք չհաշտուեցան Ատրպէյճանի կազմի մէջ գտնուելու փաստի հետ եւ միշտ ձգտած են Արցախը տեսնելու Հայաստանի կազմի մէջ:

Այդ նպատակով անոնք մէկ կողմէ վառ կը պահէին իրենց հայրենասիրական ձգտումները, միւս կողմէ նամակներ, բողոքներ, դիմումներ կ'ուղարկէին Խորհրդային Միութեան կենտրոնական օրգաններուն: Այդ պատճառով անոնք յաճախ հալածանքներ ու պատիժներ կը կրէին տեղական եւ Բաքուի իշխանութիւններու կողմէն:

Խորհրդային Միութեան ղեկավար Կորսաչեւի կողմէ հռչակուած վերակառուցման կուրսը նոր յոյսեր ներշնչեց արցախցիներու մէջ: Այս անգամ Արցախը մայր Հայրենիքի հետ միացնելու պայքարը ստացաւ համաժողովրդական բնոյթ՝ «Արցախը՝ Հայաստանին» կարգախօսով, որը սկիզբ առաւ 1988 Փետրուարէն, այսինքն՝ Սումգայիթի ջարդերէն ետք: 1991 Սեպտեմբրի 2ին Լեռնային Ղարաբաղի մարզային եւ Շահումեանի շրջանային խորհուրդներու համատեղ նիստը լեռնային Ղարաբաղի մարզը հռչակեց իրիւ Արցախի անկախ հանրապետութիւն:

Արցախի ներկայ կացութիւնը յայտնի է ամէն մէկուն, եւ երեւի աշխարհի մէջ չկայ հայ մը, որ իր նպատակը բերած չըլլայ Արցախի ազատագրմանը: Այս գործի մէջ մեծ դեր է խաղացիր Սփիւռքի հայութիւնը, անոր շատ

գաւակներ գոհուած են Արցախի ազատագրման համար: Իրիւ օրինակ յիշենք Մոնթէի կերպարը, որը մեզի համար լեզենդ է դարձած:

1996 Փետրուարին լրացաւ արցախեան շարժման 8րդ տարին: Արցախն արդէն վաւերապէս հաստատած է իր գոյութիւնը իրիւ անկախ պետութիւն: Անկախ ունի իր նախագահը, խորհրդարանը, բանակը: Փետրուարի 20ը Արցախի անկախութեան ու վերածնունդի օրն է: Արցախը բոլորին համոզեց, որ ինքը կարող է պաշտպանել իր անկախութիւնը: միեւնոյն ատեն պէտք է շեշտել, որ Արցախի նակատագիրը կապուած է ողջ հայ ժողովուրդի, Հայաստանի նակատագրի հետ:

Ատրպէյճանը, ունենալով ֆարիւղի մեծ պաշարներ ու իրեն նկատելով զօրեղ պետութիւն, մեծ պետութիւններու հովանաւորութեամբ կը ձգտէ Արցախի խնդիրը լուծել յօգուտ իրեն: Սակայն անոր այդ նպատակը այսօր չի կրնար իրականանալ, քանզի այժմ պէտք է հաշուի առնուին հետեւեալ պայմանները՝

ա) Արցախը ինքը պէտք է որոշէ իր անվտանգութեան համար անհրաժեշտ երաշխիքները:
բ) Արցախի հայութիւնը կը բացառէ հանրապետութեան կախեալ գոյութիւնը:

գ) Հայ ժողովուրդը ոչ մի կերպ չի կրնար ընդունիլ Արցախի ենթակայութիւնը Ատրպէյճանին: Յայտնի է, որ Արցախը տակաւին չէ տօնած իր վերջնական յաղթանակը, հոն հիմա բաւականին բարդ իրավիճակ է: Արցախեան տարեգրութեան մէջ սկսուած է նոր փուլ մը՝ դիւանագիտական խաղերու փուլը: Ատոր համար աշխարհի ողջ հայութիւնը առ ստաւելն աշակուրջ պէտք է ըլլար եւ հանդէս գայ միասնական մէկ ծրագրով, որպէս զի կրկին չխաբուի: Արցախին ամէն կերպ պէտք է օգնել եւ նիւթապէս, եւ բարոյապէս: Նախ եւ առ աջ հարկաւոր է շտապ բարեկարգիչ Գորիս-Լաչին-Ստեփանակերտ ճամբան, վերականգնել Արցախի տնտեսութիւնը, բանակը, կրթական համակարգը, բժշկական ծառայութիւնները եւ այլն: Իրաքանչիւր հայ ամէն օր պէտք է մտածէ, քէ ինքը ինչ ըրած է Արցախի համար՝ հաստատուն գիտակցելով որ Արցախը կորսնցնելու պարագային, մենք կը կորսնցնենք մեր հայրենիքը: Ցաւով պիտի ըսեմ, որ շատ հայեր մոռցին են Արցախի հակամարտութեան պատմութիւնը:

1996 Ապրիլի 15ին Ստեփանակերտի մէջ լրագրողներու հետ հանդիպման ժամանակ Արցախի Հանրապետութեան նախագահ Ռոբերդ Քոչարեանը ըսած է, որ այս վերջին երկու տարուայ զինադադարի ընթացքին դրական մեծ տեղաշարժեր են կատարուած Արցախի տնտեսութեան եւ մշակոյթի տարբեր

քննադատներուն մէջ: Նախ՝ իրենց հայրենիք են վերադարձնել 53 հազար արցախցիներ, տնտեսութիւնը ունեցել է զգալի վերելք, զարգացել է մասնաւոր տնտեսութիւնը, բանկային համակարգը ենթարկուած է դրական փոփոխութիւններու, լաւացած են մարդկանց ապրուստի պայմանները: Ընդունուած են քանի մը օրէնքներ, որոնց կատարումը կառավարութեան ամենօրեայ հսկողութեան տակ է: Նախագահը այնուհետեւ խօսած է Արցախի հանրապետութեան քաղաքական խնդիրներու լուծման ուղիներու վրայ: Ան ըսած է, որ Ռուսաստանը, Հայաստանը եւ Միացեալ Նահանգները կարող են դրականօրէն ազդել Արցախի զարգացմանը: Վերջը Ռոբերտ Քոչարեանը անդրադարձած է Արցախի ռազմական ուժերու մակարդակը բարձրացնելու խնդիրներուն՝ ըսելով, որ Արցախը իր անկախութիւնն ու ազատութիւնը կարող է պահպանել միայն զօրեղ բանակի առկայութեան պարագային:

Իբրեւ եզրակացութիւն, կ'ուզեմ մէջ բերել Արցախի Հանրապետութեան նախագահի խօսքերը՝ ըստւամաս պէտք է ժամանակներուն Ամերիկայի մէջ: Շուշիի եւ Լաչինի մասին լրագրողներու տուած հարցումներուն ան պատասխանած է հետեւեալ կերպ. «Լաչինի եւ Շուշիի մասին խօսք չի կարող լինել. Շուշին մերն է, իսկ առանց Լաչինի էլ Արցախը ապագայ չունի»:

Իսկ այն հարցումին, թէ եթէ Ատրայէնանը կրկին յարձակում սկսի Արցախի վրայ, իրենք ինչ պիտի ընեն, ան տուած է վնասական պատասխան. «Նորից կը կոտենք եւ պիտի կոտենք մինչեւ վերջնական յաղթանակը»:

Ծանօթ.՝ Բանախօսութիւնը տրուած է 24 Ապրիլ 1996ին, Եղեռնի 81րդ տարելիցի առիթով: Այս բանախօսութիւնը պատրաստելու ժամանակ օգտուած ենք նաեւ հետեւեալ բերքերէն.՝

1. Պիոնիր Կանչ, 27.04.1990 թիւ 33
2. Յառաջ (Haratch), 05.03.1996: Արփի Թարայեան, «Ղարաբաղի անկախութեան գինը Արցախցիին ու նաեւ սփիւռքցիին համար»:
3. Նոր Օր 04.06.1995, էջ 11 «Փրօֆ. Վ. Տատրեան Փարիզի մէջ»:
4. Ասպարէզ, 01.02.1996, էջ 1 «Թ. Քոչարեան վերահաստատեց Արցախի ինքնորոշման յանձնառութիւնը»:
5. Ասպարէզ, 14.02.1996 էջ 1 Վ. Աբաջանեան, Ատրայէնան ո՛չ իրաւաբանօրէն ո՛չ բարոյապէս իրաւունք ունի Ղարաբաղի նկատմամբ:

ԾՈՒՎԱԿ ԱՒԱԳԵԱՆ

ՇՆՈՐՀԱՒՈՐԱԿԱՆԵ

Քրիստոսի Ս. Յարութեան եւ Զատկական տօներու առիթով, Պատրիարք Սրբազան Հօր շնորհաւորական եւ բարեմաղորտեան գիրքը յղուեցան Հոգեւոր եւ Կառավարական պետներուն, որոնց շնորհաւորագիրքը ընդունած է.՝

- Ամենայն Հայոց Հայրապետ, Նորին Ս. Օծորիւն Տ. Տ. Գարեգին Ա. Կաթողիկոսին:
- Մեծի Տանն Կիլիկիոյ Հայրապետ, Ն. Ս. Օ. Տ. Տ. Արամ Ա. Կաթողիկոսին:
- Թուրքիոյ Հայոց Ամեն. Տ. Գարեգին Պատրիարք Գազանեանին:
- Հռովմէական Կաթողիկ եկեղեցւոյ Քահանայապետին՝ Նորին Սրբութիւն Յովհաննէս Պօղոս Բ.

Պապին:

- Մոսկուայի եւ Ռուսիոյ Օրբոտոսն եկեղեցւոյ Ամեն. Տ. Տ. Ալեքսէյ Բ. Սրբազան Պատրիարքին:
- Գալուստ Կիլիկիական Հիմնարկութեան Նախագահ Տիար Ռոպերթօ Կիլիկիականին:
- Թեմակալ Առաջնորդներուն, Պետական եւ Ազգային Հաստատութեանց ղեկավարներուն: